

НОРМУВАННЯ ТА СТАНДАРТИЗОВАНА ПЕРЕДАЧА ЧУЖОМОВНИХ ОНІМІВ

© Артур Гудманян, 2000

Ужгородський державний університет

Дослідження комплексу явищ, притаманних чужомовним (передусім англomовним та німецьким) власним назвам у період їх фонографічного освоєння у мові-сприймачеві, показує, що орфографічна варіантність спостерігається в передачі багатьох запозичених онімів.

Питання орфографічної варіантності запозичених лексичних одиниць є актуальним і заслуговує на увагу та спеціальний розгляд. Значний інтерес становить ця проблема й для середньої школи, яка є осередком орфографічної грамотності та де особливий акцент при вивченні орфографії робиться на непорушність норм нашого правопису.

Розгляд варіантних написань чужомовних слів має не тільки практичне, але й велике теоретичне значення, тому що варіанти та модифікації форми постачають дуже цінний матеріал для аналізу етимології запозичення та для спостереження над процесом його формальної адаптації. Це набуває особливої актуальності, коли йдеться про передачу чужомовних географічних назв, тому що багато топонімів є відомими для пересічного користувача

Недостатня вивченість орфографічної варіантності пояснюється рядом факторів, зокрема відсутністю в науці протягом тривалого часу чіткої уяви про те, що входить до компетенції орфографії, а отже, відсутністю критеріїв виділення орфографічних варіантів з величезної кількості мовних паралельних засобів взагалі.

Проблема варіантності передбачає передусім вирішення двох теоретичних завдань: по-перше, які розходження у написанні одного й того ж слова слід вважати орфографічними варіантами, а які – відображенням мовного паралелізму; по-друге, де межа орфографічної варіантності, за якою одне з додаткових написань слід вважати помилкою або друкарською неточністю (у машинописному або друкарському тексті).

На перший погляд, ці завдання здаються нескладними. Але через їхню «простоту» у шкільній та вузівській практиці мають місце випадки неправильної кваліфікації тих або інших написань у творах випускників шкіл або абітурієнтів.

До орфографічних варіантів можна віднести багато запозичених власних назв: *Адамсон — Едемсон (Adamson), Барров — Барроу (Barrow), Беннет — Бенет (Bennet), Корріган — Корріген (Corrigan)* тощо.

Специфіка чужомовного матеріалу дозволяє знайти такі загальні підстави для зближення орфографічних та фонематичних варіантів, які б відображали характер взаємодії двох різних мовних систем: тієї, що сприймає, та тієї, що віддає. Підставою подібного роду вважаємо обумовленість орфографічної та фонематичної варіантності однаковими факторами (причинами) та можливість тлумачення написань на основі одних й тих же принципів: фонетичного та графічного.

Отже, враховуючи вищевказані положення, варіанти англomовних назв типу *Баскервіль — Бескервіл* слід віднести до фонематичних, оскільки має місце варіювання фонем [a] і [e]. Тоді варіанти *Барклі — Барклей* суть орфографічні. Звичайно, таку градацію для англomовних запозичень навряд чи можна визнати доцільною. Важко й

визначити, до якого типу варіантності «підходять» ці назви: орфографічної варіантності, мовної варіантності чи орфографічного різнобою.

Гадаємо, що такі та подібні назви слід віднести до *фонографічних* варіантів. Варіантність чужомовних слів, яку визначено як фонографічна, нам видається дуже вдалою, оскільки вона відображає послідовність маркування варіантів: передусім це фонетичні, а потім вже орфографічні.

Пояснення причин фонографічної варіантності чужомовних власних назв вимагає: 1) урахування усіх елементів, які беруть участь у письмовому оформленні запозиченого слова; 2) урахування усіх дій (процедур), які відбуваються із запозиченим словом при уведенні його в мову, що сприймає; 3) співвіднесеності письмової форми запозичення з існуючим орфографічним правилом; 4) виділення авторських особливостей при оформленні чужого слова.

До першого ми відносимо графічні, фонетичні, фонемні, орфографічні відповідності. До другого – способи передачі запозичень, які в них реалізуються. До третього – орфографічні правила для запозиченої лексики. До четвертого – варіанти написання, які не мають регулярного характеру. Розглянемо кожну групу вказаних явищ.

Наприклад, англо-українські графічні відповідності характеризуються як стабільністю, так й тенденцією до варіантності. Стабільні графічні відповідності протягом усієї історії запозичення власних назв українською мовою склалися у мікросистему, закони якої діють і під час проникнення в українську мову інновацій. У рамках цієї системи англійські графеми **B, D, M, F, R, P, T, S** дістали позначення: *Б, Д, М, Н, Ф, Р, П, Т, С*, а їх присутність у назві не викликає вагань, наприклад, *Бемберг* ← *Bemberg*, *Демпстер* ← *Dampster*, *Фенчер* ← *Fancher*, *Морленд* ← *Morland*, *Помфрет* ← *Pomfret*, *Рональдсон* ← *Ronaldson*, *Смарт* ← *Smart*, *Томкінс* ← *Tomkins*.

Проте існують багато графем без стабільних відповідностей, з варіантним позначенням. Часте варіювання викликане можливістю представити у запозиченій назві як власне графему, так й співвідносну з нею фонему, наприклад, у словах: *Джілет*, *Жілет* ← *Gillette*, *Джеральд* ← *Gerald* графема **G** (фонема [dʒ]) не фіксується, у цих варіантах назв буквосполученням *ДЖ* позначено фонему. Але ми зафіксували декілька варіантів із позначенням саме графеми **G**: *Гералд* ← *Gerald*, *Бергер* ← *Berger*. Привертає до себе увагу й українізований варіант *Ланжевєн* ← *Langevin*, у якому не міститься буквосполучення *ДЖ*, оскільки відбулось спрощення групи приголосних, і в українському варіанті *ДЖ* трансформувалось у *Ж*.

Тенденція до варіантності особливо активно проявляється при позначенні англійських голосних монографів та англійських голосних диграфів, що позначають на письмі дифтонги. Причина варіантності полягає також у можливості використовувати позначення графеми або фонем при введенні слова в текст. Наприклад, в імені *Diana* [daɪˈæpə] при позначенні англійської графеми **I** утворюється варіант *Діана*, а при позначенні фонем [aɪ] – варіант *Дайана*. Обидва варіанти запозичення вживаються в українських текстах.

При передачі слів з диграфами особливо інтенсивне варіювання спостерігаємо у випадках позначення диграфами дифтонгів, наприклад, *Дейтон* — *Дайтон* ← *Dayton* [ˈdeɪtən], або *Клайв* — *Клейв* — *Кляйв* — *Клеїв* ← *Clive* [ˈklaɪv]. Варіанти *Дейтон* і *Клайв* відображають фонетичний бік оригінальних онімів, порушуючи при цьому вихідну графіку.

Особливо багато варіантів спостерігаємо в запозиченнях, коли система графічних відповідностей “не бере участі” в оформленні української форми, а на перший план виступає інша мікросистема фонемних відповідностей з набором фонемних субституцій. Наприклад, широкою варіативністю характеризується англійська фонема [æ], яка входить до складу багатьох власних назв, що функціонують у фонетико-орфографічних варіантах: *Кларенс* — *Клеренс* — *Кляренс* ← *Clarence* [ˈklærɔns], *Блекберн* — *Блакберн* — *Блякбурн* ← *Blackburn* [ˈblækbɜːn], *Галіфакс* — *Голіфакс* ← *Halifax* [ˈhælifæks] тощо. Як бачимо, для англійської фонемі [æ] протягом різних періодів пропонувались українські графеми: *А, Е, Є, О*.

Фонетичні особливості мови-джерела та мови-сприймача також відображаються у варіантних формах запозичень. При цьому, як правило, йдеться про передачу звучання англійських фонем [θ], [ð], [h], [w], які по-різному позначаються в українській мові: *Ментім* — *Ментіс* — *Ментіз* ← *Menteth* [ˈmentiθ], *Керазерс* — *Карутерс* — *Карузерс* ← *Carruthers* [kæˈrʌðəz], *Гелен* — *Хелін* — *Елен* ← *Helen* [ˈhelɪn], *Вілфред* — *Уїлфред* — *Уїлфред* ← *Wilfred* [ˈwɪlfrɪd].

Орфографічні особливості мови-джерела проявляються при позначенні англійських літер, що не читаються, наприклад, букви *R*. Так, у запозичених власних назвах *Олівер* ← *Oliver*, *Сільвестер* ← *Silvester*, *Міллер* ← *Miller*, *Ванкувер* ← *Vancouver*, *Честер* ← *Chester* кінцева літера *R* практично завжди фіксується в українській формі англословних назв.

Таким чином, фонографічна варіантність англійських запозичень обумовлена графічними, фонетичними, фонемними та орфографічними особливостями мови-джерела та мови-сприймача.

Причиною варіювання власних назв-англізмів є й різні способи введення чужомовних лексичних одиниць в український текст — транслітерація й практична транскрипція. Так, написання *Абрахам* ← *Abraham*, *Каффри* ← *Caffry*, *Канфілд* ← *Canfield*, *Камберланд* ← *Cumberland* кваліфікуються як транслітеровані. Варіанти цих запозичень: *Ейбрегем*, *Кефрі*, *Кенфілд*, *Кемберленд* відповідають способу практичної транскрипції. На практиці значна кількість англійських назв представляють варіанти, в яких елементи транслітерації й транскрипції поєднані, наприклад, у слові *Кавендіш* ← *Savendish* українська графема *А* транслітерує фонему [æ], а графема *Ш* транскрибує фонему [ʃ], що представлена в оригіналі диграфом *SH*. Позначення графем *С, V, Е, N, D, І* відповідних фонем означає як транслітерацію (графічний принцип), так і транскрипцію (фонетичний принцип). Такий варіант може бути визначено як неповну транслітерацію або, навпаки, неповну транскрипцію.

У подібних випадках йдеться про збігання транслітерації й транскрипції в українській формі запозичення, але збігання лише елементів писемної “оболонки” слова. Тому існують два шляхи визначення способу введення чужомовної назви в український текст. Щодо першого — слово можна розглядати в цілому, тоді встановлення способу залежить від вихідної орфографічної форми запозичення, мети передачі та системи графічних або фонемних відповідностей, які застосовуються при передачі. Другий шлях — розгляд графічних і фонемних “елементів” слова, які є у мові-сприймачеві, та виявлення для кожної графеми й фонемі оптимального еквівалента. При цьому зменшується можливість варіювання, проте вірогідність віднесення тої чи іншої форми інновації до способу транслітерації або транскрипції стає мінімальною, оскільки на

перший план виступають нетрадиційні з точки зору термінології способи – неповна транслітерація і неповна транскрипція.

Третя причина фонографічної варіантності чужомовних власних назв пов'язана з вимогами правил правопису мови, що запозичує. Ще Б. Грінченко дотримувався загалом правильного принципу: зовсім цуратися чужомовних слів не слід; не доцільно і вживати їх надміру; проте якщо з двох слів-синонімів одне – українське, а інше – запозичене, то перевагу в літературному вжитку треба надавати своєму, українському [1]. Проте на сьогоднішній день в українській мові регламентацій, що засновані на цьому правилі, не існує. Тим самим надається можливість регулювати запозичення правилами написання незапозичених слів.

Наприклад, «Проект найновішої редакції Українського правопису» [2] має 17 параграфів, присвячених правопису слів чужомовного походження (власне “Проект...” налічує 136 параграфів). У цілому слід зазначити, що до пропонованого проекту “Українського правопису” внесено суттєві зміни, які враховують “столітні традиції української орфографії, відбивають неповторне українське слово”. Проте на деяких спірних моментах вважаємо доцільним зупинитися.

§ 94. У примітці зазначено, що за традицією слід уживати м'який знак після букви *Л* в окремих власних назвах, запозичених з англійської мови: *Ольстер* (Ulster), *Вільсон* (Wilson), *Кромвель* (Cromwell), *Лінкольн* (Lincoln), *Черчилль* (Churchill), *але* *Максвелл* (Maxwell), *Фолкнер* (Faulkner), *Фултон* (Fulton). Сполучення *LE* також пропонується передавати через *ЛЕ*: *Лессинг*. На нашу думку, графему *L* у назвах з англійської мови слід передавати через *Л* (*Алстер*, *Вілсон*, *Кромвелл*, *Лінколн*, *Черчілл*), а з німецької – через *ЛЬ* (*Лессінг*).

§ 95. Тут слушно наголошується, що у власних назвах людей (іменах, прізвищах) відповідно до *G* у мові-джерелі пишемо *Г*, а відповідно до *H* – *Г*: *Георг Вільгельм*, *Едвард Гріг*, *Фрідріх Гегель*. Але важко погодитися з тим, що літеру *G* у власних географічних назвах пропонується передавати через *Г*: *Чикаго*. Передачу літери *G* через українську *Г* потрібно уніфікувати: *Чикаго*, *Едінбург* тощо.

§ 97.3. правильно зазначає, що диграф *TH*, якому в словах англійського походження відповідає глухий звук [θ], передавати потрібно через *Т*: *Ворт* (Worth), *Гриффіт* (Griffith), *Дартмут* (Dartmouth), *Сміт* (Smith). *TH*, якому в англійській мові відповідає дзвінкий звук [ð], передається через *З*: *Резерфорд* [Rutherford], проте знову зважається на виняток – *Голсуорсі* (Galsworthy), хоча треба було б – *Голсворзі*.

§ 98 присвячено передачі англійської літери *W*, яку слушно пропонується передавати через українську *В*: *Вебстер* (Webster), *Веллінгтон* (Wellington), *Вімблдон* (Wimbledon) тощо. Але важко погодитися із пропозицією зберегти написання *Голсуорсі* (Galsworthy), *Оуен* (Owen), *Уайльд* (Wilde), *Уеллс* (Wells), *Уельс* (Wales), *Уолл-стріт* (Wall-Street). Передачу літери *W* через українську *В* потрібно уніфікувати: *Голсворзі*, *Овен*, *Вайлд*, *Веллз*, *Вейлз*, *Волл-Стріт* тощо.

§ 101. 3. Тут вказується на те, що чужомовні власні, що містять літери *I*, *Y*, передаються через українську літеру *И* після приголосних *Д*, *Т*, *З* (*ДЗ*), *С*, *Ц*, *Ж*, (*ДЖ*), *Ш*, *Р* (так зване “правило дев'ятки”) перед наступною літерою, окрім *Й*: *Диксон*, *Сідней*, *Сан-Франциско*, *Вірджинія*, *Чикаго*, *Вашингтон*, *Гемпшир*, *Грімм*, *Шиллер*, *Арчибальд* тощо. Таке правило суттєво віддаляє українське написання англійських і німецьких власних назв від їхнього оригіналу; на вихідну графіку треба зважати: *Діксон* (Dixon), *Сідней* (Sidney), *Сан-Франциско* (San-Francisco), *Вірджинія* (Virginia), *Чикаго* (Chicago),

Вашінгтон (Washington), *Гемпшир* (Hampshire), *Грім* (Grimm), *Шіллер* (Schiller), *Арчібалд* (Archibald) і т. ін.

§ 104. Німецький *Ü* на початку слів потрібно передавати через українську літеру *І*, інакше суттєво спотворюється вимова німецьких слів в українській передачі: *Юбер*, *юбермени* (*Über* [ˈyːbʰ], *übertensch* [ˈyːbʰmɛnʃ]), тому, використовуючи літеру *І*, ми відтворюємо німецьку вимову: *Ібер*, *ібермени*.

§ 106 визначає випадки використання апострофа після приголосних *Б, П, В, М, Ф, Г, К, Х, Ж, Ч, Ш, Р* перед голосними *Я, Ю, Є, І*. Проте, на наш погляд, тут помилково пропонується написання німецьких антропонімів: *М'юнхен* (*München*), *М'юллер* (*Müller*), *Г'юнтер* (*Günther*), бо німецькою мовою ці слова вимовляються як-от: [ˈmʏnçn̩] [ˈmylɐ] [ˈgyntɐ]. Лише для передачі прізвищ типу *Bjuschew* [ˈbjuːʃɛf] слід використовувати апостроф – *Б'юшев*.

§ 109. На нашу думку, чужомовні диграфи *AU, OU, OW*, що вимовляються як дифтонгічні сполучення, слід передавати в українській мові обережно, зважаючи на графіку оригіналу. Для апелятивів, можливо, й слід запровадити сполучення *AB*: *авдієнція*, *авдиторія*, *лауреат* тощо, проте для власних назв літери *AB* підходять для відтворення диграфа *OW*, бо в оригіналі є літера *W*: *Georgetown* → *Джорджтавн* (а не *Джорджтаун*), *Powell* → *Павелл* (а не *Пауелл*). Для німецьких антропонімів, що містять диграф *AU* в оригіналі, бажано залишити варіант передачі через *AU*: *Лаура* (*Laura*), *Краузе* (*Krause*), *Пауль* (*Paul*), *Фауст* (*Faust*), *Штраус* (*Straus*) тощо.

§ 110. Німецьки дифтонги *EI* і *EU* (*ÄU*) пропонується передавати відповідно через *АЙ* і *ОЙ* у новіших запозиченнях: *Маннгайм*, *Райхенбах*, *Нойбранденбург* і под. Уважаємо, що це правило слід запровадити для передачі всіх слів з німецької мови та уніфікувати такі лексеми, як: *Айнштайн* (*Einstein*), *Ляйпціг* (*Leipzig*), *Райн* (*Rhein*), *Фойєрбах* (*Feuerbach*), *Фройд* (*Freud*), а також *майстерзінгер* (*Meistersinger*), *штрайкбрехер* (*Streikbrecher*), *фройляйн* (*Fräulein*) тощо.

Таким чином, відсутність системно організованого розділу правил написання чужомовних слів і назв, суперечність деяких правил щодо факультативної передачі апелятивів і власних назв – все це викликає нестабільність орфографічного вигляду запозичень, будучи причиною мінливого характеру правопису слів чужомовного походження, причиною фонографічної варіантності. Звичайно, поява орфографічних варіантів, нестабільних написань, які, в принципі, не повинні з'являтися, також у багатьох випадках неминучі. Випадки їх “обов'язковості” підтримуються чинним “Українським правописом”.

Четвертою причиною фонографічної варіантності є авторське введення форм чужомовних назв у текст, форм, які не мають лінгвістичних підстав. Такі, наприклад, варіанти англійських запозичених імен з подвоєними приголосними: *Філінн* ← *Philip*, *Віолетта* ← *Violet*, *Кетті* ← *Katie*, *Тедді* ← *Tedo* та багато інших, які не відповідають способу транслітерації або транскрипції у цілому. Їх, напевно, слід віднести до нерегулярних і визнати недоцільними та зайвими.

Отже, фонографічні варіанти чужомовних запозичень обумовлені об'єктивними мовними явищами, які співвідносяться із специфікою систем мови-джерела та мови-сприймача, з особливостями звукових та письмових трансформацій лексичних запозичень, із усталеністю та надійністю орфографічних правил для запозичень за умови неадекватності письма та вимови апріорі, тобто такими явищами, які й складають процес фонографічної адаптації чужих слів у мові, що запозичує. Регулярність прояву мінливого

характеру письмових фіксацій чужомовних назв, обумовлена лінгвістично, й дозволяє вважати фонографічну варіантність закономірністю процесу фонографічного освоєння.

У зв'язку з таким висновком слід відзначити, що часові межі фонографічної варіантності неможливо спрогнозувати. З одного боку, фонографічна варіантність суть незмінна у часі, а з другого – фонографічні варіанти існують у мові навіть століттями. Нормалізація фонографічної варіантності з метою зменшення написань, які коливаються, реальна за умови визначення норми-ненорми для фонографічних варіантів запозичень, що вже існують у писемній практиці.

1. Чайченко Б. Кілька слів про нашу літературну мову // П.Д.Тимошенко. *Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови: У 2-х част. – К., 1961. – Част. II. – С. 140.* 2. *Український правопис (проект найновішої редакції) / ІАН України, Ін-т укр. мови. – К.: Наук. думка, 1999. – 241 с.*

ПРОБЛЕМИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

© Ольга Литвинюк, 2000

Дніпропетровський державний університет

Зміна Україною свого політичного статусу та суспільно-економічної формації зумовила значну інтенсифікацію міжнародних зв'язків і, як наслідок, широке залучення до вітчизняного наукового обігу численних іншомовних інформаційних джерел. Методика викладання іноземних мов серед перших зазнала такого інформаційного впливу, а тому встигла нагромадити більше матеріалу для досліджень методологічних основ встановлення термінологічних відповідників.

Зазначимо, що ситуація зі стандартизацією методичної термінології ускладнюється як відносною молодістю самої науки (хоча практика нараховує тисячоліття), так і різними методологічними засадами теоретичних розвідок у вітчизняній та західній наукових традиціях. Отже, проблема стандартизації та уніфікації терміносистеми має вирішуватися водночас на двох рівнях – національному та міжнародному. Сучасні тенденції подолання перешкод при обміні інформацією такого роду спираються більше на особистий досвід комунікантів та вживаний ними вокабуляр друкованих джерел, що самі не завжди мають науково виважений термінологічний апарат. Це ускладнює термінологію дублями, оказіональними лексемами та найменуваннями з непрозорою семантикою і в підсумку гальмує поширення нових знань.

Головною психологічною основою сучасних англо-американських розвідок, особливо в межах комунікативного підходу, є біхевіоризм, який, успадкувавши методологічні доробки теорій І.Павлова та І.Сеченова, змінив їх термінологічні наймення на свої. Сучасна ж українська наука значною мірою зберегла оригінальну термінологію цих двох великих фізіологів. Аналогічне становище спостерігаємо з когнітивною та гуманістичною психологією. Виділившись в окремі напрями психологічної науки в західній теоретичній традиції, вони мають спільний предмет дослідження з традиційною вітчизняною психологією діяльності, термінологічні ж найменування аналогічних явищ різні. Оскільки подальший розвиток часткових методик неможливий без поглибленого вивчення їх психологічної бази, уніфікація термінології цієї сфери знань суттєво впливає на розвиток методики викладання.